

Bob Pierik (1994) studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) en filosofie aan de Universiteit Leiden. Bij de UvA promoveerde hij op de studie Urban Life on the Move. Gender and Mobility in Early Modern Amsterdam. Hij publiceerde verschillende wetenschappelijke artikelen over de (Amsterdamse) geschiedenis van gender, ruimte, voertuigen, privacy en werk. Hij werkt als postdoctoraal onderzoeker voor de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Net als tegenwoordig hadden veel Amsterdammers in de zeventiende en achttiende eeuw niet genoeg aan de ruimte in hun huizen. Er werd veel op de stoep geleefd. Bovendien hingen bewoners en dienstbodes vaak over de onderkant van dubbele deuren om praatjes te maken met voorbijgangers op straat. Het huis zelf 'puilde' naar buiten uit, want ook allerlei constructies stonden op de stoep of straat. Er waren in de openbare ruimte diverse bouwsels te vinden, zoals regenbakken (ondergrondse bakstenen reservoirs voor schoon water, afb. 1), pothuizen (lage uitbouwen, afb. 2), secreten (toiletten), hokken, putten en pompen. Voor zulke private bouwwerken op publieke grond werd in verschillende steden precario geheven, een belasting op het gebruik van grond van de stad.

* Deze publicatie maakt deel uit van het project 'Coping with drought. An environmental history of drinking water and climate change in the Netherlands, 1550-1850' (projectnr. 406.18.HW.015) van het onderzoeksprogramma SWG Open Competitie dat is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Graag dank ik mijn collega Milja van Tielhof voor het delen van gegevens over de inkomsten van het Aalmoezeniersweeshuis.

- 1 Stadsarchief Amsterdam (SAA), toeg. nr. 5039, Thesaurieren Ordinaris (TO), inv.nrs. 716-720. Hoewel het laatste boek tot 1804 gaat, zitten er een paar akten uit 1810 in. Er zijn bij de negentiende-eeuwse opvolger van de Thesaurieren nog meer registers te vinden (SAA, Secretarie; Afdeling Financiën (SAF), 2617-2618, 7510).
- 2 In ieder geval een eerste boek is verloren gegaan volgens Van Eeghen. I. H. van Eeghen, 'De precario-registers van de Gemeentelijke Archiefdienst', in: H. de la Fontaine Verwey e.a., *Vier eeuwen Herengracht*, Amsterdam 1976, p. 716-717.

PRECARIOBOEKEN: EEN GOUDMIJN Vanaf eind zeventiende eeuw zijn duizenden akten opgesteld, waarin huiseigenaren verklaarden precarioplichtig te zijn, omdat er een constructie in of op stadgrond voor of naast het huis stond. Ze betaalden een jaarlijks bedrag, dat varieerde van 16 stuivers voor een regenbak tot 10 gulden voor een pothuis van bijna 30 meter lang. Dat geld ging naar het Aalmoezeniersweeshuis, dat zijn budget ermee goed kon aanvullen. In deze bijdrage bespreek ik wat de Amsterdamse precario-akten precies waren, hoe ze tot stand kwamen, en wat we er mee kunnen onderzoeken.

Er zijn vijf precarioboeken voor de periodes 1691-1696, 1718-1721, 1729-1735, 1776-1798 en 1798-1804 terug te vinden in het archief van de Thesaurieren, en ook bij hun opvolgers van de secretarie afdeling Financiën in de negentiende eeuw liggen twee boeken voor de periodes 1804-1831 en 1831-1832.¹ Er missen dus jaren, maar omdat het Aalmoezeniersweeshuis vanaf 1683 elk jaar wel inkomen uit precario had (soms zelfs stijgend inkomen), kunnen we redelijkerwijze vermoeden dat er boeken en akten verloren zijn gegaan of dat het precario niet altijd even goed of op dezelfde plek bijgehouden werd.² Interessant is dat in 1736 een vernieuwde ordonnantie bepaalde dat de rooimeesters (een soort



- 3 H. Noordkerk, *Handvesten ofte Privilegien ende octroyen mitsgaders willekeuren, costuimen, ordonnantien en handelingen der stad Amstelredam. Tweede Stuk*, Amsterdam 1748, p. 564.
- 4 Marit Steman transcribeerde de jaren 1776-1798 en Carolijn Amesz de jaren 1691-1696, 1718-1721, 1729-1735 en 1798-1804. Zie voor meer over het project: copingwithdrought.com en het artikel: M. van Tielhof, 'Schoon genoeg? Wassen in het Aalmoezeniersweeshuis 1666-1760', *Amstelodamum* 109 (2022) 3, p. 121-138.
- 5 Voor meer over de watervoorziening, zie: F. Van Roosbroeck, 'The Water Supply of Early Modern Amsterdam. A Drop in the Bucket?', *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History*, 16, (2019), p. 71-91; I. Vogelzang, *De drinkwatervoorziening van Nederland voor de aanleg van de drinkwaterleidingen*, Gouda 1956.

toezichthouders van de gebouwde omgeving, die vaststelden hoeveel er betaald moest worden) de akten 'behoorlijk' naar de Thesaurieren moesten brengen, maar dat er juist van de periode tussen 1736 en 1776 geen akten bij de Thesaurieren bewaard zijn gebleven.³ De grofweg 4750 akten die we wel hebben, zijn verdeeld over vijf boeken, die in 1908 herbonden zijn. Ondanks de grote gaten geven ze ons toch een geweldig gedetailleerd beeld van bouwwerken op stadsgrond.

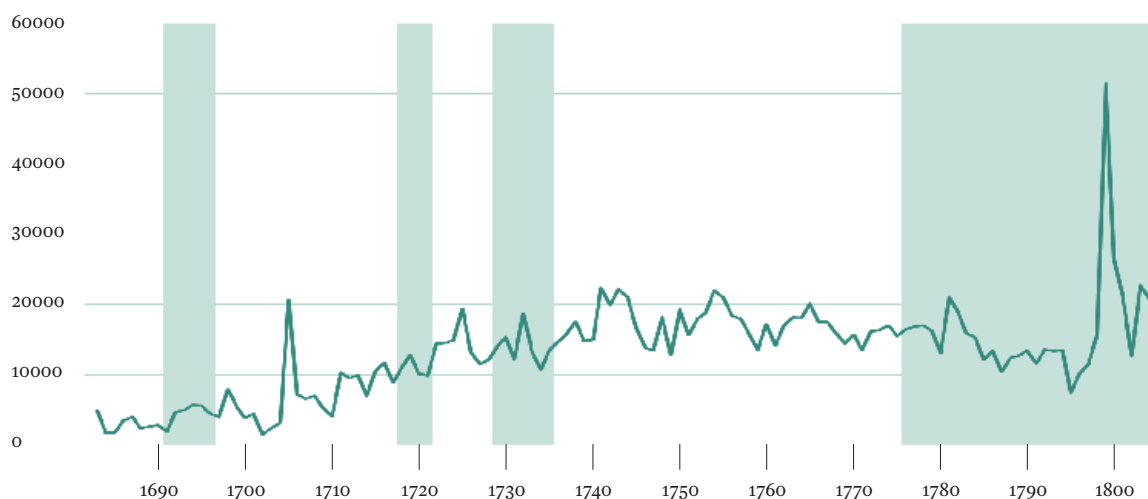
Voor het Omgaan met droogte-project ben ik samen met twee student-assistenten bezig om de boeken door te nemen en delen ervan tot data te verwerken.⁴ We zijn in dat project op zoek naar informatie over de watervoorzieningen in vroegmodern Nederland. Deze Amsterdamse bron – vol regenbakken, pompen en putten – is voor dit onderwerp een goudmijn. Het grachtenwater van Amsterdam was in de zestiende eeuw te zwaar verzilt en vervuild geraakt, waardoor regenwater geen overbodige luxe was.⁵ Uit de precarioakten blijkt dat duizenden Amsterdammers in hun stoep een regenbak lieten graven en metselen om van goed water voorzien te zijn. Het stadsbestuur stond toe dat zij hiervoor een deel van de



↖ 1a-b Hermanus Petrus Schouten, Bloemstraat gezien naar de Prinsengracht met de Westerkerk, 1778, geheel en detail. Pen in bruin, penseel in kleur, 23,6 x 19,2 cm. Stadsarchief Amsterdam, collectie Atlas Splitgerber (010001000550). 1b (rechts) toont het detail linksonder met de ingang van een regenbak in de stoep (zie pijl).



↗ 2a-b Hermanus Petrus Schouten, Heiligeweg gezien naar de Kalverstraat met links de ingang van de Olieslagerssteeg, 1774, geheel en detail. Pen in bruin, penseel in kleur, 21,4 x 18,1 cm. Stadsarchief Amsterdam, collectie Atlas Splitgerber (010001000548). 2b (onder) toont het pothuis bij een winkel (zie pijl).



3 Precario-inkomsten van het Aalmoezeniersweeshuis (lijn) en de jaren waarvan precario boeken bewaard zijn gebleven (vakken). Illustratie auteur.

Bron precario boeken: Stadsarchief Amsterdam (SAA), toeg.nr. 5039, Thesaurieren Ordinaris, inv. nrs. 716-720.

Bron inkomsten: SAA, toeg.nr. 343, Aalmoezeniersweeshuis, inv.nrs. 591-596, grootboek, en inv.nr. 561, register van ontvangsten en uitgaven per week, 1791-1801. De gegevens over de inkomsten zijn verzameld door Milja van Tielhof.

straat gebruikten. Daarnaast waren er ook nog vele regenbakken op eigen grond, die we niet in deze bron zien, maar wel terugvinden in archeologische opgravingen.⁶

HEFFEN VAN PRECARIO Wanneer in 1683 het precario voor het eerst opduikt in de financiën van het Aalmoezeniersweeshuis, was het jaarlijkse totaalbedrag van geheven precario nog geen 5000 gulden. In de loop van de achttiende eeuw liep dat, in topjaren, op tot 20.000 gulden (afb. 3).⁷ Toch was het precario geen stabiele inkomstenbron voor het Aalmoezeniersweeshuis, want het jaarbedrag varieerde nogal. Dat kwam waarschijnlijk omdat heffing, inspecties en handhaving van het precario maar moeizaam verliepen. Vaak werd er in één jaar heel veel achterstallig precario geïnd, waartegenover dan schaarsere jaren stonden. Zo was er een flinke piek rond 1799, waarschijnlijk een inhaalactie na de roerige revolutiejaren waarin de inkomsten kwakkelden. In inkomstenboeken van de Secretarie Financiën is ook te vinden dat het precario in de achttiende eeuw vaak voor meerdere jaren werd betaald, zonder duidelijke systematiek: soms voor twee jaar, soms voor vijf, maar ook wel eens voor tien of elf jaar.⁸ In deze registers werden ook bewoners genoemd, Van Eeghen schreef ook al dat met deze registers een korte geschiedenis van een huis kan worden teruggevonden.⁹

Huizeigenaars werden verplicht om de precario-akten te tekenen bij de Thesaurieren, het financiële departement van de stad. Dat wilde niet iedereen. De regenten van het Aalmoezeniersweeshuis klaagden in 1686 dat veel mensen 'tragelijk' of niet kwamen opdagen om hun bouwsels op stadsgrond op te geven. De regenten vroegen aan het stadsbestuur of ze niet een soort 'obligatie' (schuldbrief) mochten drukken om mee te geven aan de rooimeesters.¹⁰ Dat betekende waarschijnlijk dat de rooimeesters tijdens hun inspecties een document aan bewoners gaven waarop stond dat ze een akte moesten tekenen en de belasting moesten betalen. Zoiets bestond later ook nog (of opnieuw), want in één precarioboek zat een los briefje

6 J. Gawronski en J. Veerkamp, 'Water uit de kelder. De verdwenen waterkelders van Amsterdam', in: V. van Rossem, G. van Tussenbroek en J. Veerkamp (red.), *Amsterdam. Monumenten & Archeologie* 6, Amsterdam 2007, p. 56-69.

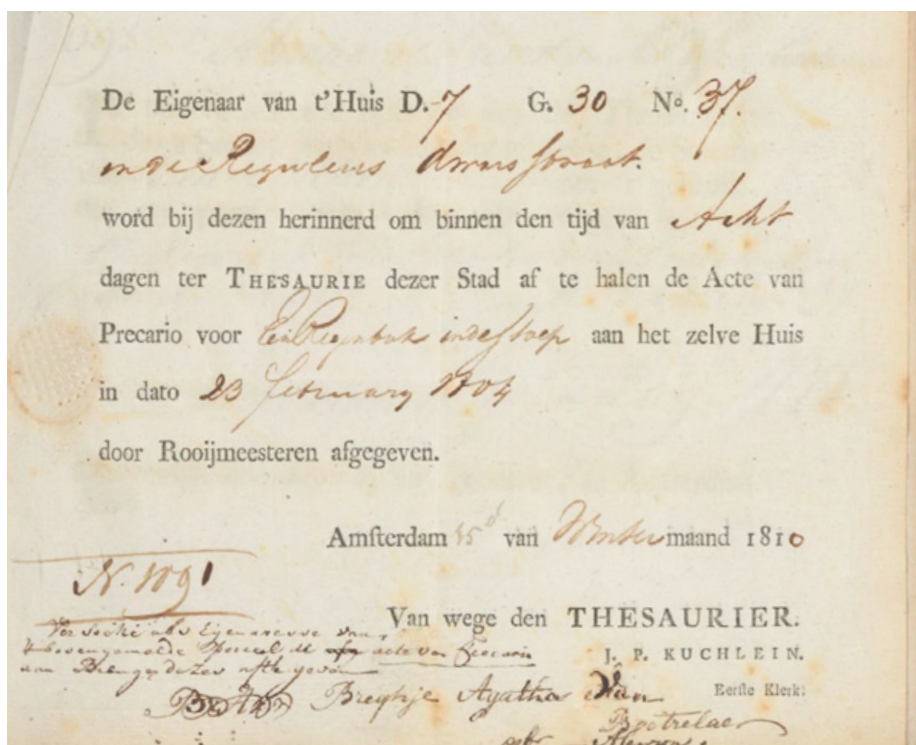
7 SAA, toeg.nr. 343, Aalmoezeniersweeshuis (AW), inv.nrs. 591-596, grootboeken en inv. nr 561, ontvangsten en uitgaven per week. Deze gegevens over precario-inkomsten zijn verzameld door Milja van Tielhof.

8 SAA, toeg.nr. 5177, Secretarie; Afdeling Financiën (SAF), Registers van te ontvangen en ontvangen precario-gelden, inv. nr. 2636.

9 Van Eeghen, 'De precario-registers', p. 716.

10 SAA AW, inv.nr. 6, Copyen van diverse consideratien, scan 13, p. 17.

4 Herinneringsbriefje voor het precario van een regenbak in de stoep, 1810. Stadsarchief Amsterdam, toeg.nr. 5039, Thesaurieren Ordinaris, inv.nr. 720, scan 222.



uit 1810 dat bewoners kregen als herinnering (afb. 4).¹¹ De eigenaar van het huis waar precario was vastgesteld moest volgens het briefje binnen acht dagen bij de Thesaurieren langs om een akte af te halen. In dit geval uit 1810 hadden de eigenaars van het huis het briefje getekend in plaats van de akte bij de Thesaurieren, en de klerk had daarom het briefje maar in het precarioboek gedaan.

Op meer vlakken ging het heffen van het precario niet altijd soepel. Daarbij zal het niet geholpen hebben dat de verantwoordelijkheid voor de heffing en inspectie verspreid was over verschillende instanties. De rooimeesters stelden het precario vast en deden de inspectie, de belastingplichtigen moesten bij de Thesaurieren komen om het precario te aanvaarden door een akte te tekenen en het Aalmoezeniersweeshuis deed de heffing: niet een bijzonder efficiënte organisatie om wanbetalers te pakken. In de precarioboeken staan dan ook wel eens akten die wel helemaal ingevuld waren, maar niet van een handtekening waren voorzien. Ook in 1731 meldden de weeshuisregenten opnieuw aan het stadsbestuur dat er zaken misgingen. Zo kwamen huizeigenaren het vaak niet aangeven wanneer er iets bijgebouwd was, en het tarief dus eigenlijk verhoogd zou moeten worden.¹²

VERZWEGEN PRECARIO Sommige regenbakken of ander bouwsels zijn helemaal nooit aangegeven. Dan kwamen de rooimeesters er pas jaren later achter dat iemand precario had moeten betalen. In het eerste boek wordt alleen het jaartal genoemd wanneer de akte

11 SAA TO, inv.nr. 720, scan 222.

12 SAA AW, inv.nr. 545, scan 23-25.

getekend was, maar vanaf het boek uit 1718-1721 werd het precario ook met terugwerkende kracht vastgesteld en werd een tweede jaartal opgeschreven waarin het precario was ingegaan. In de boeken van 1718-1721 en 1729-1735 werd in die gevallen vrijwel altijd gekozen voor het afgeronde jaartal 1700. Vanaf 1736 gold er een maximum van 33 jaar waarbinnen met terugwerkende kracht precario kon worden geïnd.¹³ Dit systeem lokte uit dat er bouwwerken op stadsground werden verzwegen. Iemand kon gokken en hopen dat de clandestiene constructies nooit werden ontdekt. Wie een bouwwerk langer dan 33 jaar buiten de ogen van de rooimeesters kon houden, maakte netto winst. Maar het was wel een groot risico, want als de fraude alsnog werd ontdekt, moest in één keer 33 jaar aan achterstallige belasting worden betaald. En 33 keer één gulden was toch best een bedrag, meer dan een heel maandsalaris voor een ongeschoolde arbeider. Het resultaat is overigens dat de constructies uit de precario boeken niet altijd precies te dateren zijn. Vooral als ze op een afgerond jaartal zoals 1700, of juist als precies 33 jaar te boek stonden, weten we alleen dat ze waarschijnlijk nog wat ouder waren. Maar daarmee is wel een ruwe periodisering te maken. De akten uit 1691-1696 tonen de periode vóór 1696, de akten uit 1718-1721 en 1729-1735 grofweg de eerste helft van de achttiende eeuw en de akten uit 1776-1798 en 1798-1804 de tweede helft van die eeuw. Daar zaten natuurlijk mogelijk wat oudere regenbakken tussen.

De akten beginnen in 1691 met een redelijke geografische spreiding. Toen werden vooral pothuizen geregistreerd. De belasting daarop was hoger, en het was natuurlijk vrij makkelijk om te zien of ze op stadsground stonden. Vanaf 1693 kwam er meer systematiek. De rooimeesters lijken categorisch de Nieuwe Zijde te zijn afgegaan. Bijna alle akten tussen 1693 en 1696 waren op de Nieuwezijds Voorburgwal, Nieuwezijds Achterburgwal (nu Spuistraat), Kalverstraat, Nieuwendijk en het Singel. De rooimeesters namen goed de tijd, want na drie jaar was de Nieuwe Zijde pas af en het einde van de stad nog lang niet in zicht. Een paar jaar later, in 1701, schreven de regenten van het Aalmoezeniersweeshuis dat ze bij ‘verkoop van huizen dikmaals werden lastig gevallen om te mogen weten hoeveel voor pothuizen, regenbakken, etc. werd betaald’. Dan werd er ook vaak ontdekt ‘dat die huizen nog niet zijn getaxeerd, hetgeen ook moeilijkheid bij den burger veroorzaakt,’ omdat het oneerlijk was dat ‘de ene zijn huis moet betalen en de ander daar van schijnt te worden verschoont’.¹⁴

Daarom zal rond 1705 waarschijnlijk systematisch de rest van de stad zijn beschreven, in boeken die we niet meer hebben. Toen was er namelijk een gigantische piek aan inkomsten en werd er 20.669 gulden opgehaald (afb. 3). Het duidt op een grote inhaalactie. Wanneer we weer akten beschikbaar hebben, vanaf 1718, zijn de locaties van precariobouwsels dan ook enigszins willekeurig verspreid over de stad. Ook zijn de inkomsten dan gemiddeld hoger, zelfs in de slechtere jaren nog altijd rond de 10.000 gulden. Het lijkt erop dat de precarioplicht in de stad systematisch in kaart was gebracht, en de akten van na 1705 zijn opgesteld voor nieuwe bouwsels en

13 Noordkerk, *Handvesten*, p. 564-565.

14 SAA AW, inv.nr. 542, afschrift van een memorie aan burgemeesters over het invorderen van het verschuldigde precario, 1701.

4 Sept.
1691.
M^o 386

Mijndest vijand

Hendrik Meijer

verborgen gebleven oudere constructies. Volgens de regels uit 1736 kwamen de rooimeesters bij verbouwingen langs om het precario vast te stellen, en de klerken en secretarissen van de stad mochten ‘geen opdrachtbrieven van enig verkocht perceel’ opmaken, voordat ze hadden gecontroleerd of precario betaald moest worden of niet.¹⁵ Desondanks is het veel mensen gelukt om hun bouwsels op stadgrond buiten het zicht van de rooimeesters te houden, en ook werd het onbetaalde precario nog wel eens verzwegen bij de verkoop van een huis. Tussen 1776 en 1798 was 55 procent van de precario-akten geregistreerd als precies 33 jaar oud, wat natuurlijk betekende dat het waarschijnlijk oudere regenbakken en pothuizen waren.

MEER INFORMATIE De precarioboeken werden actief bijgehouden, en de latere toevoegingen en wijzigingen leveren nog meer informatie op. Vaak werden jaren later wijzigingen bijgeschreven of er werd genoteerd dat het precario geroeyeerd was, wat betekende dat het bouwwerk waarvoor werd betaald, was gesloopt. De oudste boeken uit de zeventiende eeuw waren ruim een eeuw later, begin negentiende eeuw, nog gewoon in gebruik. Aan een akte uit 1693 werd in 1804 toegevoegd dat er bij inspectie een pothuis en twee regenbakken extra waren aangetroffen.¹⁶ Dit maakt het vergelijken van de boeken door de tijd natuurlijk nog complexer. Ook werd er bijvoorbeeld bij een akte uit 1691 in 1739 genoteerd dat de rooi-meesters een schoenlapperspothuis, secreet en regenbak hadden aangetroffen (afb. 5).¹⁷ Die waren er waarschijnlijk al veel langer. Het precario moest namelijk met terugwerkende kracht vanaf 1706 worden betaald, precies de 33 jaar die als maximale periode gold.

17 SAA TO, inv.nr. 716, scan 18.



Doordat het precario met drie gulden werd verhoogd moest de koper van het huis, Hendrik Meijer, in één keer 99 gulden betalen.

In een zeldzaam geval vinden we een bouwsel zelfs terug op stadsgezichten. Zo betaalde Margrita Denijs vanaf 1694 de stad jaarlijks vijftig stuivers voor een ‘hok onder de stoep met regenbak, pomp en watersteen, op de oostzijde van de Voorburgwal, hoekzijde stadhuis’.¹⁸ De akte werd niet geroyeerd. Op een tekening van Jan de Beijer uit 1771 zien we vervolgens nog altijd een vierkant gemetseld hok staan op die hoek, waar toen een boek- en papierwinkel zat (afb. 6). We weten daardoor dat er zich in en onder die uitstulping op de stoep waarschijnlijk in 1771 nog altijd een regenbak, pomp en watersteen bevonden. Het hok ziet er in ieder geval uit zoals de ingang van een regenbak. Een watersteen was overigens een soort waterfilter van zacht vulkanisch gesteente, waar het water doorheen liep om de waterkwaliteit flink te verbeteren.

De precario-akten zijn ook nog voor heel andere doeleinden nuttig. Ze kunnen een mooie aanvullende bron zijn voor huizen- en familieonderzoek. De namen van eigenaars en soms ook de gevelstenen of namen van huizen worden immers genoemd, zoals bij de regenbak bij Klaas Klijn ‘aan noordzijde van de Braak tussen de twee eerste bruggen daar de mastemaker in de gevel staat’.¹⁹ Soms is die informatie over gevelstenen heel gedetailleerd, zoals aan de ‘noordzijde van de Korte Leidsedwardsstraat tussen het Leidseplein en Leidsegracht omtrent in het midden, waar het witte kruis in de gevel staat, waaronder geschreven is “elk huijs heeft zijn cruijs”’.²⁰

6a-b Jan de Beijer, Nieuwezijds Voorburgwal bij de Dam, met het stadhuis, 1771, geheel en detail. Pen in bruin, penseel in kleur, 29,3 x 41,6 cm. Stadsarchief Amsterdam, collectie Atlas Splitgerber (010001000754). 6b (onder) toont het hok of de ingang van de regenbak: achter de man in het blauw (rechtsonder, zie pijl).

TOT SLOT De Amsterdamse precario-akten zijn fascinerend voor wie op zoek is naar private bouwsels in de openbare ruimte. Het innen en opstellen van de akten was een constant geschipper tussen instanties, maar dat resulteerde uiteindelijk wel in een rijke informatiebron over de locaties van duizenden regenbakken en honderden pompen en pothuizen. Dat is niet alleen zeer nuttig voor onze zoektocht naar watervoorzieningen, maar ook voor ander onderzoek. Wij zullen de data die we nu verwerken op termijn dan ook publiek beschikbaar stellen.

18 SAA TO, inv.nr. 716, scan 212.

19 SAA TO, inv.nr. 717, scan 81.

20 SAA TO, inv.nr. 71, scan 172.